Turkish Studies *Language and Literature*

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 2123-2136

DOI: 10.29228/TurkishStudies.37032

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 15.09.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 20.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (16.09.2019)-Referee 2 (19.09.2019)

This article was checked by iThenticate.

KUTADGU BİLİĞ'DE BAR- FİİLİNİN FARKLI BİR İŞLEVİ ÜZERİNE*

*Funda TOPRAK***

ÖZ

Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan Kutadgu Bilig Türk Edebiyatının ilk büyük eseridir. Bu eserin araştırmacılara verdiği geniş bir inceleme ve değerlendirme malzemesi bulunmaktadır. Üzerinde pek çok yayın yapılan bu eser, sözcüklerin çok anlamlı ve çok işlevli kullanılmasıyla da önemli ve değerli bir eserdir. Sözcüklerin bir dilde çok anlamlı ve çok işlevli kullanılmaları dilin eskiliğini, işlenmişliğini ve edebi üslubunun gelişmişliğini göstermektedir. Bu çalışma, Kutadgu Bilig'de bar- fiilinin farklı bir kullanımı üzerine bir değerlendirmedir. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren varlığını bildiğimiz bar- fiili, Kutadgu Bilig'de pek çok örnekte tasviri fiil olarak karşımıza çıkar. A+ bar- ya da -(l)p bar- yapısıyla kurulan bu tasviri fiiller, adı geçen eserin dizininde madde başı olarak yer almamış, bar- fiili tek başına değerlendirilmiştir. Oysa bilindiği üzere tasviri fiiller iki fiilin birleşmesiyle ve tezlik, yeterlik, sürerlik, yaklaşıma gibi anlamlara da gönderimde bulunmasıyla oluşturulmuşlardır. Tasviri fiiller, anlamı kuvvetlendirir, zenginleştirir. Esas fiilin gösterdiği oluş ve kılınışın ne şekilde yapıldığını tasvir ettiği için tasviri fiiller diye adlandırılmaktadırlar. Kutadgu Bilig'de özellikle hareket fiillerine zarf fiil ekleriyle bağlanan bar- fiili tezlik işlevinde kullanılmaktadır. Onun bu özelliğini tarihi dönemlerde ve bugün çağdaş Türk lehçelerinde bulmak mümkündür. Bu çalışma, bar- fiilinin tezlik işlevinde kullanıldığını gösterebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Kutadgu Bilig'de tespit edilen bu tezlik işlevinin Türkçe'nin diğer eserleriyle ve çağdaş lehçelerinde tanıklanması, ayrıca yapılacak diğer çalışmalarla desteklenmesi önemlidir. Böylece Türkçede tezlik fiili olarak sadece ber-/ver- fiilinin kullanılmadığı da gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Tasviri Fiiller, Tezlik Fiili

* Bu çalışma Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi V INCSOS-Üsküp'te 27-30 Haziran 2019'da sözlü bildiri olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, E-posta: fundatoprak@ybu.edu.tr

ON A DIFFERENT FUNCTION OF THE BAR- VERB IN KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacip, is the first major work of Turkish literature. This work has given a wide range of examination and evaluation material to researchers. It is an important and valuable work in term of the use of words in a very meaningful and multifunctional way. The very meaningful and multifunctional use of the words in a language shows its oldness, handling and also its literary style. This study is an evaluation of a different use of the verb BAR- in Kutadgu Bilig. The verb BAR-, which we know its existence since the the first Turkish written documents, appears to as a descriptive verb in many examples of Kutadgu Bilig. The verb which was formed in A + bar- or - (I) p bar-structure, wasn't included in the index of the book in per item. It was evaluated on one's own. However, as it is known, depiction verbs were formed by the merger of two verbs and referring to meanings such as swiftness, sufficiency, continuity and approach. Descriptive verbs strengthen and enrich the meaning. They are called depictive verbs because they depict the way in which the actual verb shows its form and performance. The verb BAR- in Kutadgu Bilig, which is linked to the action verbs by adverb verb suffixes, are being used in the function of the swiftness verb. It is possible to observe this characteristic in historical periods and today in contemporary Turkish dialects. This study has been prepared in order to show that the verb is used in the swiftness function. It is important that this swiftness function identified in Kutadgu Bilig will be witnessed by other works of Turkish and its contemporary dialects and will be supported by other studies. Thus, it will be shown that the verb ber- / ver- is not used, on one's own, as the swiftness verb in Turkish.

STRUCTURED ABSTRACT

Yusuf Has Hacib contributed not only to Turkish Language and Literature but also to world literature with his unique book Kutadgu Bilig in the 11th century. His work today presents matchless materials for researchers. The topics dealt with in the text and the way of their handling attract the attention of those fields such as philosophy, sociology and psychology. Kutadgu Bilig contains important clues about the Turkish language of the 11th century. The single-hapaks word in the text show that Yusuf Has Hacib was also a talented linguist in the word derivation. It is possible to say that he made some differences in the use of the verbs. In this study, it was found out that the verb *bar-* in Kutadgu Bilig had been in unusually form and it was exemplified.

Text scanning method was used in our study. By examining the bar-verbs, it was seen that this verb could be used instead of the swiftness verb *ber-*. It is an important determination to observe the use of the meaningful and multifunctional verbs in Kutadgu Bilig, one of the most important historical texts. Marcel Erdal is in the view that the swiftness verb in Turkish does not come, in fact, from the verb *ber-*, but

it comes from the root of the verb *iber-* which means “to send”. The determinations and evaluations that was carried out, in the scientific researches, on the functions of the verb *bar-* are also discussed in this study. In those studies, various researchers emphasize that the *bar-* verb denotes uncompleted actions, and it is an action adverb. They emphasize also it denotes that the action in the basic verb is being done and this action increase day by day. The fact that the use of the verb *bar-*, indeed, forms the basis of that view which points out its use in the continuity function, as will be put forward in this study. In this study, two basic structures, in which the verb is used in Kutadgu Bilig have been identified. The verb *bak-* in some samples, such as *baka bar-*, *yorı bar-*, *kodı bar-*, *körü bar-*, *saka bar-*, *uka bar-*, which hade been established in the **-A /-U bar-** structure, is in continuity position. The verb *bar-* increases the continuity of the action and it firms the action by the sight of swiftness. In Kutadgu Bilig, The second structure, in which the verb *bar-* is being used, is **-(I)p bar-** form. The meaning of continuity and swiftness denote itself clearly in the verses. In particular, its existence in the movement and finit verbs such as *çık- keç-*, *köç- öl-* are being determined more clearly. Through this study, it is a fact that the verb *bar-* adds into action the meaning of repetition, continuity and swiftness and the movement verbs such as *yorı-*, *öl-*, *tur-* and *köç-*, which are used together, reinforce the meaning of the *bar-* verb.

The verb *bak-* in the sample *baka bar-* is at the position of continuity. The verb *bar-* increases the continuity of the action and reinforces the action through the appearance of swiftness. Thus, it was determined that the combine of “bakıver”, which exists in Kutadgu Bilig, is living in the Turkish Language of Turkey today. The remarkable feature of the *uka bar-* verb, given in six samples in Kutadgu Bilig, is that it was conjugated, mostly, as an imperative verb. Only one example is conjugated in the conditional mode. When we look at couplets, it is possible to say that the verb *uk-* is used for the purpose of reminding and warning in imperative sentences due to its dominant meaning. Here, it is possible also to say that the *bar-* verb completes the meaning of the *uk-* verb with the meaning of swiftness and is used with the continuity. The swiftness meaning of the verb *bar-* is clearly seen especially in the verbs *öl-*, *keç-*, *köç-*. Since the meanings of the swiftness and suddenness came into being in the action mentioned with these, the verb *bar-* strengthens these meanings.

Consequently, the *bar-* verb, which is combined with an actual verb with the adverb verb suffixes, is usually conjugated with the condition and imperative mode. Especially when it is used with verbs *uç-*, *öl-*, *yorı-*, *kör-*, *bak- köç-*, it is seen that it adds to the action the meanings of swiftness and suddenness; as well as, it reinforces the meaning of the actual verb.

This study was carried out on Kutadgu Bilig, but supporting the Turkish language with similar studies in both historical and contemporary dialects will allow us to see the world of rich meaning that the verb has added into Turkish. Yusuf Has Hacıp is an artist who can use Turkish very intensely. He has completed the meaning of verbs such as *öl-*, *köç-*, *kit-*, *yorı-* with the verb *bar-* which adds meanings of the continuity and swiftness to them

Keywords: Kutadgu Bilig, description verbs, actual verbs

Giriş

Yazıldığı 11. Yüzyıldan beri önemini hiç yitirmeyen Kutadgu Bilig, Türkçenin edebi dil olmasında en önemli basamak taşlarından biri olarak görülür. Bir dilin edebi dil olması, o dildeki sözcüklerin sayısıyla değil semantik açıdan kullanım çeşitliliğiyle ilgilidir. Sözcükler dilde kullanıldıkça gelişir yeni anlamlar ve kullanım çeşitliliği de kazanır. Kutadgu Bilig de bu açıdan bakıldığında hem şairi Yusuf Has Hacıp'in edebi becerisini hem de dönemin dilinin gelişmişliğini gösterir. Kutadgu Bilig'de sözcükler hem çok anlamlı hem de çok fonksiyonlu kullanılabilir.

Bu çalışma Kutadgu Bilig'de geçen Türkçenin en yaygın fiillerinden *bar-* “varmak, gitmek, ulaşmak” fiilinin tezlik fiili fonksiyonunda kullanılabilirliğini göstermek üzere hazırlanmıştır. Bilindiği gibi tezlik fiili Türkçede *ber-* *~bir-* “ver-“ fiilidir. Bu yapı zarf fiil ekleriyle başka bir fiile bağlanır ve çabukluk, anilik, tezlik anlamlarını fiile kazandırır: *geliver*, *görüver*, *yapıver* örneklerinde olduğu gibi..

Marcel Erdal *ber-* ile kurulan tezlik fiili konusunda farklı bir görüş ortaya koymaktadır ona göre “Kolayca veya ansızın gerçekleştirilen bir faaliyeti anlatan tezlik fiil şekli Türkçede basit veya türemiş, olumlu veya olumsuz tüm fiil tabanlarından yaratılmakta, *gülüverdi*, *kucağımda uyuyuvermiş* veya *falıma bir bakıverir misin* gibi ifadeler vermektedir. Tezlik fiilinin morfolojisi, *arayadursun*, *donakaldım*, *öteden beri devam edegelmektedir*, *benim halime düşmeyegörün*, *onu döveyazdık*, veya *yiyebilirim* gibi cümlelerde gördüğümüz bileşik fiillere benzemektedir. *-(y)Adur-*, *-(y)Akal-*, *-(y)Agel-*, *-(y)Agör-*, *-(y)Ayaz-* ve *-(y)Abil-* şekillerinin zarf fiil eki *-(y)A* ile gramatikleşme yoluyla kurulmuş olduğunu biliyoruz, ancak *-(y)Iver-* şekli kuraldışı bir durum arz etmektedir: Zarf fiil ünlüsü onlarda küçük ses uyumunun *a / e* ünlülerini gösterir, tezlik fiilinde ise dar */i / ı / ü / u* ünlüleri vardır.” Erdal, bu durumun sebebinin tezlik fiilinin kökeninde arar. Ona göre aslında bu fiil *ver-<ber-* fiili değil *yiber-* “göndermek” fiilidir. (Erdal 2013:170)

Nasilov , *bar-* fiilinin eylemlerin tarz ifadesinde kullanılan fiiller arasına almakta *ber-* fiilinin tamamlanmış eylemlerde kullanıldığını söylemektedir. (Nasilov 1975:508)

Kutadgu Bilig'de ise daha farklı bir kullanım dikkati çekmektedir. **Bar-** fiili tıpkı *ber-/bir-* fiili gibi tezlik fonksiyonunu üstlenebilmektedir. Örneklerin sayısı oldukça fazladır. Genellikle *kör-* fiiliyle kullanılmakla birlikte *köç-* “göçmek”, *bak-* “bakmak”, *kod-* “koymak” fiilleri gibi farklı fiillerle de kullanılabilirliği tespit edilmiştir.

Bar- fiilini tarihî süreçteki durumu şu şekildedir.

Orhon Türkçesi Grameri'nde Talat Tekin *bar-* fiili ile kurulan birleşik eylemleri iki başlık altında ele almaktadır Bunlardan ilki “bu birleşik eylemin tamamlandığını belirtir: *adılı bar-* (O 12), *ebirü bar-* “dolanıp gitmek” (T26), *uç bar-* “vefat etmek” (KT D16), *yelü bar-* “dört nala gitmek” (T27) *yok bolu bar-* “yok olup gitmek” vb. Tekin ikinci olarak *bar-* fiilli birleşik eylemleri – (X)p ekli eylem zarfı biçimiyle ele alır ancak burada bir fonksiyon tanımlamaz. Tekin, bu yapıya *tezip bar-* “kaçıp gitmek” (BK D41)örneğini vermektedir (Tekin 2000:99-100)

Uygur Türkçesi Grameri'nde Kemal Eraslan, “*bar-* fiilinin esas fiilde belirtilen hareketin yapılmakta olduğunu veya yapılmaya konulduğunu ifade eder” açıklamasıyla;

Öngi öngi yadılıp orun orun sayu tilegeli izdegeli bardılar (Suv.622, 22-23) “başka başka tavra yayılıp her yerde istemeye izlemeye koyuldular” örneğini vermektedir. (Eraslan 2012:444)

Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Fiiller* adlı çalışmasında *alıp bar-* fiilini *çabukluk kolaylık, anilik ifade eden fiiller* başlığı altında Harezmi Türkçesinin örneği olarak vermektedir. (Hacıeminoğlu 1991:261)Yine Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında ise *arta bar-* “artmaya devam etmek”, *kite bar-* “gitmeye devam etmek” fiillerini süreklilik fiili gibi

anlamlandırırken aynı yapıdaki *körü bar-* fiilini anlamca kaynaşmış birleşik fiil gibi değerlendirerek “dikkat etmek” anlamını vermektedir. (Hacıeminoğlu 1991:181)

A. Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri Fiil* adlı eserinde *bar-* fiilini “İki Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller” başlığı altında ele almış *bar-* fiilinde “hareketin günden güne, tedrici olarak gelişmesini anlatan bir devamlılık göze çarpar” yorumunu yapmıştır. Ercilasun, ayrıca *arta bar-* “günden güne artmak”, *itlü bar* “yavaş yavaş düzelmek, düzelip durmak”, *kite bar-* “tedricen gitmek”, *uru bar-* “yapmaya tedricen devam etmek” örneklerini de vermektedir. (Ercilasun 1984:86)

Marcel Erdal, Eski Uygur Türkçesinde *bar-* fiilinin -(X)p *bar-* biçimindeki şeklinin eklendiği fiile daha güçlü, daha kötü anlamını kattığını belirterek *örtenip bar-*, *böksilip bar-*, *közünmez bolup bar-* örneklerini verirken *ölüp bar-* ifadesini ise anilik, beklenmezlik biçiminde vermektedir. *Ölüp bar-* “suddenly died away”. (Erdal 2004:254) Yine Erdal aynı eserinde *ögür kaz ...uçup barır erdi* “A flock of geese was ..and flying away” örneğindeki *bar-* fiilini bir leksikal birim olarak aldığını gramatikal birim olarak değerlendirmedığını belirterek konuyu tartışmaya girmedığını vurgulamıştır. (Erdal 2004:247)

Engin Çetin, Eski Uygur Türkçesinde *bar-* fiilinin tasviri fiil değil asıl fiil olduğu görüşünü metinlerin Çince asıllarına dayanarak iddia etmekte *kıkıra bar-*, *iderü bar-*, *tuta isteyü bar-*, yapılarını örnek vermektedir. Yine aynı çalışmada *ölüp bar-*, *sözlep yitrinip bar-*, *ertip bar-*, örneklerinde ise fiilin tamamlanmışlığını ve bitmişliğini gösterdiğini söylemektedir (Çetin2018:219).

Agop Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi* adlı eserinde *körü bar-* yapısını “dikkat edilirse” şeklinde anlamlandırma yoluna gitmiştir.

Körü barsa yakşı ayur bu sözüğ

Ukuşsuz biligsiz bedütmez özüğ

Körü barsa barça urur bu kedük

Ukuşlug biliglig kör aslı ked ök

“Dikkat edilirse iyi söylenmiş şu sözü,

Anlayışsız, bilgisiz yükseltemez kendini,

Dikkat edilirse herkes (sırtına) giysi vurur

Anlayışlı, bilgili giysi ile değil aslı özü ile değerlendirilir” (Dilaçar 1995:87-88)

Aziz Mehran, *Kutadgu Bilig’de Betimleyici Eylemler* adlı makalesinde “A/U gerundium ekiyle birlikte asıl eylemin uzaklamaya başladığını, belli bir yöne doru ilerlediğini, sürdüğünü veya özellikle geçmiş zamanla birlikte kullanıldığında asıl eylemin sona erdiğini bildirir. Emir kipli olunca devam etmeyi pekiştirmektedir” diyerek *arta bar-*, *körü bar-*, *udu bar-*, *uzatu bar-*, *uçup bar-* vb. örnekleri vermektedir (Mehran 2012:198-199)

Hatice Şahin “Kutadgu Bilig’de Tasvir Fiiller” adlı incelemesinde tezlilik fiilinin sadece tezlilik anlamını vermediğini örneğin *ayu bir-* şeklinde *Kutadgu Bilig’de* pek çok yerde geçen kullanımında “tek tek söyle-, açıkça söyle-, söyle-, izah et-, cevap ver-” gibi pek çok anlamın bulunduğunu belirtir. *Bar-* fiilini ise süreklilik fiilleri içerisinde değerlendiren Şahin, *bar-* fiilinin kimi beyitlerde sürekliliği bildirirken gizli bir yeterliliği de anlattığını belirtir. Yine Şahin’e göre *bar-* fiili bazen beyite kendi anlamını katmadan kullanılabilir. (Şahin 2001:100-102).

Doğan, yardımcı fiilleri genel olarak değerlendirdiği çalışmasında “Bir fiilin yardımcı fiil olup olmadığını belirlemenin esas kuralı fiilin birleşik yapı içerisinde asıl mı yardımcı mı olduğuna bakmaktır. Asıl veya yardımcı olduğu ise, içerisinde kullanıldığı birleşik yapıya ne tür bir katkıda

bulunduğu ortaya konarak belirlenebilir. Eğer, sözlük anlamlarından biriyle söz konusu birleşik yapı içerisinde yer alıyorsa asıl fiil, sözlük anlamlarından biriyle değil de sadece dil bilgisel bir gereklilik olarak kullanılıyorsa yardımcı fiil olarak nitelendirilmelidir” yorumunu yapmakta ancak *bar-* fiilini hiçbir şekilde yardımcı fiil olarak değerlendirmemektedir (Doğan 2017: 217).

Gökçe, “*A+bar-* fiil yapısının ilerleyici nitelikteki süreklilik kılınışı olmak üzere başlama, alışkanlık, yaklaşma gibi kılınış türlerinin yanında kesin şimdiki zaman görünüş kategorisini de işaretleyebilmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında *A+bar-* yapısı Eski Türkçe metinlerde sergilediği işlevler açısından Türk dilinin daha sonraki dönemlerinde tanıklanamayan birtakım işlevler de üstlenebilmiştir. Eski Türkçede ana fiilin hareket fiillerinden seçildiği ve *bar-* fiilinin gerçek anlamını koruduğu *A + bar-* birleşmeleri fiisel yönelim işlevini işaret ederken, ana fiilin bitimli eylem türlerinden seçildiği durumlarda ise “az kalsın” -mek üzere olmak” anlamında yaklaşma kılınışını işaretleyebilmektedir” açıklamalarını verdiği çalışmasında Kutadgu Bilig’deki örneklerle değinmemiş sadece Orhun ve Uygur Türkçesi örneklerini ele almıştır (Gökçe 2013:73,78).

Eski Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller başlıklı makalede Eski Anadolu Türkçesinde *var-* fiilinin yaptığı birleşik fiiller için “Yusuf ve Zeliha’da üç, Süheyl ü Nevbahâr’da beş, Dede Korkut Hikâyeleri’nde bir, Marzubanâme’de iki olmak üzere toplamda dokuz örnek görülmektedir”

Şamusu turdı *isteyü vardı* yöre

Hôca dahi çevrinir kıyu yöre (YZ/20)

Uça vardı vü kal’aya düşdidi (SN/4511)

Şaya varsam dükenze olmaz. (DK/37/12)

Gendü çârın örtinüp dostın *isteyü vardı*. (M-B.53b/11-12)” açıklamasıyla örnekler verilmekte ancak *bar-* fiilinin fonksiyonuna ait bir açıklama yapılmamaktadır (Akdemir ve Kaya 2019:1450).

Filiz Meltem Erdem Uçar, Çağatay Türkçesinde tasviri fiilleri incelediği yazısında *bar-* fiilinin “esas fiilde ifade edilen oluş ve kılınış oluşum sürecini, devamlılığını bildirmektedir” şeklinde bir açıklama vermektedir. Süreç ve devamlılık konusundaki yaklaşımı doğru olmakla birlikte tezlik fonksiyonuna değinmemiştir. Araştırmacının aldığı bazı örnekler Çağatay Türkçesinde de *bar-* fiilinin tezlik fonksiyonu taşıdığını açıkça göstermektedir (Erdem Uçar 2016:32).

Könlüm *alıp bardın* ü kalmış maña bir haste cân

“Gönlümü aldın ve bana hasta bir can bıraktın.” (GS 436/7)

Bol dīvāneni alıp bargıl “Bu deliyi götür.” (ŞMM 55/13). (Erdem Uçar 2016:32)

Bu örnekler “Gönlümü *alıverdin* ve bana hasta bir can bıraktın” “Bu deliyi *alıver*” şeklinde çevrilirse anlam daha açık ve anlaşılır olacaktır.

KUTADGU BİLİĞ’de A/U +Bar- YAPISINDAKİ FİİL BİRLEŞMELERİ

Kutadgu Bilig’de *bak-* fiilinde az sayıdaki örnekte *baka bar-* “dikkat ediver, görüver, bakıver” anlamını bulmak mümkündür. Reşit Rahmeti Arat *baka bar-* fiilini de “dikkat edersen” şeklinde anlamlandırmaktadır. Burada *bak-* fiili süreklilik kılınışındadır *bar-* fiili ise eylemin devamlılığını artırmakta ve eylemi tezlik görünüşüyle pekiştirmektedir. Böylece bugün Türkiye Türkçesinde de “bakıver” şeklinde yaşayan bu birleşmenin Kutadgu Bilig’de de görüldüğünü söylemek mümkündür.

baka bar-: dikkat ediver, görüver, bakıver

Baka barsa ters iş bu begler işi

Tapınsa telim terk yaranmaz kişi (KB:4753)

“dikkat ediver, bu beylerin işi ters bir iştir, insan hizmet etse de (onlara) yaranamaz”

Baka barsa yetrü ajun hâlini

Eñip kalgu tañlap kör uksa anı (KB:6390)

“Dünyanın halini görürse (insan), şaşırıp kalır onu anlasa”

Baka bar- birleşik fiili her iki örnekte de şart kipi ile çekimlenmiş ve yardımcı cümlelerin yüklemi görevinde kullanılmıştır.

kodu bar-: koyuver-, bırakıver-

Bayat atı aysa tezer yek barır

Kodu barsa dünya seniñdin kalır (KB:3592)

“Tanrı adını anarsan şeytan bırakır kaçır, dünyayı bırakıverse(n) ondan kurtulursun”

Yukarıdaki inceleme ve açıklamalarda görüldüğü üzere araştırmacılar *bar-* fiilinin fonksiyonunu tam olarak belirleyememiş ancak harekete kattığı anlam üzerinde eklendiği fiilin anlamını güçlendirdiğini, hareket fiillerinde günden güne bir artışı ifade ettiğini vurgulamışlardır. Reşit Rahmeti Arat’ın Kutadgu Bilig Çevirisi’nde de bu fiil açısından birlik görülmez. Örneğin *körü bar-* fiili genellikle “dikkat et-“ şeklinde anlamlandırılrsa da bazı beyitlerde bu anlam uymadığından serbest çeviriyle bambaşka bir anlam verme yoluna gidilmiştir.

körü bar-: görüver- KB Dizini’nde birleşik fiil olarak yer almayan bu birleşik fiil, Reşit Rahmeti Arat tarafından anlamlandırılırken “dikkat et-“ şeklinde verilmiştir. Örneklerin büyük kısmı *körü bar-* fiilinde yoğunlaşmaktadır. Bu fiillerin görüver- şeklinde anlamlandırılmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz çünkü aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere *körü bar-* fiili *kılu bir-* fiiliyle birlikte paralel bir mısra düzeni içerisinde kullanılmıştır. Arat, bu beyti anlamlandırırken *dikkat et-* anlamını hiç kullanmamış hatta *kılu bir-* tezlilik fiilini de göz ardı etmiştir. Arat’ın ve bizim aşağıdaki beyti anlamlandırmamız şöyledir:

Kılu birse erdi meniñ işlerim

Körü barsa erdi içim taşlarım (KB:425)

“(benim) içimi ve dışımı görüverseydi, benim işlerimi yapıverseydi”

R.R. Arat çevirisi: “Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda bulunmalıdır” (Arat 1974 : 41)

Diğer örnekler aşağıda verilmektedir bu örnekler bakıldığında *körü bar-* birleşik fiilinin genellikle şart kipinde kullanıldığı görülür. Şart kipi, eylemin bir şarta bağlı olarak gerçekleşmesini anlatır, şarta bağlı gerçeklik duygusu hareketin söz edilen şartlar içerisinde çabuk bir biçimde yapılmasını da anlam olarak içinde barındırır. *Kör-* fiili kılınış olarak süreklilik bildiren bir eylemi anlatır burada eyleme tezlilik, çabukluk anlamını veren yapı *bar-* fiili olmalıdır.

Körü barsa yakşı ayur bu sözüg

Ukuşsuz kişi biligsiz bedütmez özüg (KB-298)

“Görüverse(n) bu sözü ne güzel söylemiş, akılsız ve bilgisiz kişi kendisini yüceltmez”

Körü barsa barça urur bu kedük

Ukuşlug biliglig kör aslı ked ök (KB-299)

“Bu giysiye herkes üzerine giyer (ancak) insan görürse(n) akıllı bilginin aslı iyidir”

Körü barsa emdi bu Türk begleri

Ajun begleride bular yigleri (KB:276)

“Kainatın beglerinden bunlar daha iyileridir görürse(n) bu Türk beylerini şimdi”

Körü barsa yakşı ayur uş bu söz

Sınap sözlegüçi iduk kutlug öz (KB-433)

“Aziz ve kutlu insanın deneyerek söylediği bu söz görürse(n) ne güzel sözdür”

Körü barsa dünya kılınçı teñi

Yigen yıl büke teg bu kılkı yañı (KB:6388)

“Dünyanın huyu, karakteri doymayan bir ejderha gibidir görürsen”

Körü barsa yakşı bitimiş bitig

Unıtma bu sözni ay köñli tetig (KB:5929)

“Ey gönlü uyanık, bu sözü unutma, güzel yazılmış kitabı görür”

Körü barsa barça bu sukluk turur

Sukun açmış özler kaçan tok bolur (KB:5384)

“Görür bunların hepsi açgözlülüktür, aç gözlülükle acıkmış ruhlar ne zaman doyar?”

Sakım ol *körü barsa* köñü turur

Tutayın tidükte yiter yok bolur (KB:4759)

Görünüp duran şeyin bir serap, hayal olduğunu görür, tutayım dedikçe yitip kaybolur”

Körü barsa dünyâ kölike sanı

Ederse kaçar kaçsa edrer sini (KB:3536)

“Dünyanın bir gölge gibi olduğunu görür, izledikçe kaçar, kaçtıkça seni izler”

Muñar meñzer emdi *körü bar* bu söz

Munıñ ma’nisi uk aya köñli tüz (KB:3557)

“Ey asil gönüllü, bunun anlamını kavra, bu söz şuna benzer görür”

Sen aymış bu söz barça andag turur

Hakikat *körü barsa* tıldag turur (KB:3368)

“Senin söylediğin bu sözün hepsi şu şekildedir gerçeği görürse(n) bahanedir”

Körü barsa yinçe sakış hendese

Munı birle yir kök bolur ol sasa (KB:2784)

“Geometi ince hesaptır görür bununla yer gök (bilgisi) hesaplanır”

Muñar meñzer emdi bu söz ay büğü

Körü barsa yetrü çın aymış tigü (KB:2407)

“Ey hakim, bu söz şimdi buna benzer tam anlamıyla gerçeği söyleyeni görürse(n)”

Sakış saklıkın boldı atı sakış

Körü barsa sakış idi ök sak iş (KB:2221)

“Hesabın adı hesaplı davranmakla hesap olmuştur hesap çok hesaplı bir iştir görüver”

Körü barsa tegme işinde hatar

Hatarlıg işig körse tatıg kiter (KB:2152)

“Bütün işinde bir tehlike olduğunu görüver, tehlikeli işi görse (insanın) tadı kaçır”

Körü bar kara begke kılmaz selâm

Bu ma’nî için ol ay bilgi tamam (KB:5065)

“Ey bilgisi tamam olan insan, bu manaya gelir ki sıradan insanlar beye selam vermez görüver”

Sevinçin *körü barsa* âhır sakınç

Sakınçın tirilse bolur kin sevinç (KB:3550)

“Dikkat edersen sevincin sonu endişedir, üzüntüyle yaşarsan sonu sevinç olur”

Uluş kendte tâ’at telim bar ıduk

Uş ol yirde yetrü *körü barsa* yok (KB:3215)

“Şehir ve kentte Allah’a taat daha çoktur o yerde iyice dikkat edersen yoktur”

Muñar meñzetü aydı şâ’ir bu söz

Körü barsa ma’nî biligsizke köz (KB:1974)

“Şair buna benzeterek bu sözü söylemiştir, dikkat edersen anlamı bilgisiz için göz (gibi)dür.”

Körü barsa yalñuk bu erksizlikin

Nelük munça yavlak kötürdi egin (KB:1534)

“İnsanoğlunun bu güçsüzlüğünü görürse(n) niçin bu kadar omuzlarını kaldırdığını (kibirli davrandıklarını) anlarsın”

Sakış ol *körü barsa* dünyâ işi

Tutayın tiyü sunsa yitrür kişi (KB:1410)

“Dünya işi bir hayaldir dikkat edersen, tutayım diyerek (elini) uzatsa insan kaybeder”

İdi yakşı aymış tili köñli tüz

Körü barsa yetrü köni ök bu söz (KB:515)

“Dili ve gönlü sadık (insan) ne güzel söylemiş, iyice dikkat edersen bu söz çok doğrudur”

KB’de ayrıca (6426), (6451), (805) beyitlerinde de *körü bar-* fiili kullanılmaktadır. Örneklerin çoğunluğu şart kipi III. Teklik şahısla çekimlenmiş yardımcı cümlelerin yüklemi görevindedir, iki örnekte ise ana cümlelerin yüklemi görevinde olup emir kipi III. Teklik şahısta çekimlenmiştir.

Kutadgu Bilig’de bar- fiilinin aşağıdaki diğer kullanımları da dikkat çeker:

saka bar-:KB dizininde bu fiil *sak-* “saymak” şeklinde anlamlandırılmıştır ve *bar-* fiiliyle birlikte tek yerde geçmektedir.(KBD 1979:378) Reşid Rahmeti Arat, bu tek örnekli beyiti serbest bir çeviriyle vermiş sözcük anlamlarını dikkate almamıştır. Arat çevirisinde 4428 numaralı beyit “böyle sayarsan buna benzer şeyler pek çoktur, sözü uzatmamak için burada kesiyorum” şeklinde verilmektedir. Burada *bar-* fiili anlama dahil edilmemiştir. Ayrıca *tireldi tilim* ifadesi *sözü kısa kesiyorum* şeklinde açıklanmıştır. Oysa dizinde *tirel-* “direk veya dayak dikmek” (KBD 1979:451) şeklinde anlamlandırılmaktadır. Bizce beytin çevirisi aşağıdaki gibi yapılmalıdır:

Saka barsa mundag bu yañlıg telim

Uzun bolga söz tip tireldi tilim (KB:4428)

“Bu kadar çeşitle sayıverse söz uzun olacak deyip dilimi direk yaptım”

uka bar-:anlayıver-, düşünöver. Kutadgu Bilig’de altı örnekte görülen *uka bar-* birleşik fiilinin dikkat çekici özelliği çoğunlukla emir kipiyle çekimlenmiş olmasıdır. Sadece bir örnek şart kipiyle çekimlenmektedir. Beyitlere bakıldığında *uk-* “anlamak, fark et-“fiilinin baskın anlamı dolayısıyla daha çok emir cümlelerinde hatırlatma, ikaz etme amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür. Burada *bar-* fiilinin *uk-* fiilinin anlamını tezlik anlamıyla tamamladığını, sürerlik kılışıyla kullanıldığını söylemek mümkündür.

Muñar meñzer emdi bu beytig okı

Uka barsa ma’nî açılğay takı (KB:1649)

“Buna benzeyen bu beyti şimdi oku, düşünürsen senin için manası açılacak (manasını anlayacaksın)”

Negü tir işit emdi kökçin sakal

Uka bar munı sen turu kalma kal (KB:4636)

“Şimdi ak sakallı neyi der dinle, sen bunu anlayıver ve ihtiyarlığında şaşırma”

Muñar meñzer emdi bu beytig okı

Okıgıl *uka bar* ay elgi akı (KB:1708)

“Ey cömert (insan), buna benzer şimdi bu beyti oku ve anlayıver”

Telim bar bu yañlıg sasa söz uzar

Özüñ sen *uka bar* özüm söz üzer (KB:4460)

“Bu çeşit (şeyler) çoktur, sayarsam söz uzar, sen kendin anlayıver, benim sözüm (burada) kesilir, biter”

İdi yakşı aymış biliglig sözi

Uka bargıl emdi ay köngli yazı (KB:5269)

“Ey gönlü (ova gibi) geniş (olan), bilgili (insan), sözü, ne güzel söylemiş anlayıver”

Okıgıl bu beytig negü tir eşit

Uka bargıl emdi özüñ kılkı it KB:6398)

“Bu beyti oku, neyi anlatır dinle, şimdi kendi huyunu düzelterek anlayıver”

udıla bar-: takip ediver-, izleyiver-

Bu begler baş ol kança barsa başı

Udıla barır barça udmış kişi (KB:5202)

“Bu beyler baştır, baş nereye giderse onu takip eden insanların hepsi onu izleyiverir”

yiüy bar-: yiyiver-

tirer sen harâmıg barır sen kalır

sen inçık *yiüy bar* ol arzu yiyü (KB:3385)

“Haram (mal) toplarsın sen ölünce o mal kalır, sen eziyet çekiver o keyfini sürsün”

yori bar-:gidiver, Bu birleşik fiilde de tezlik anlamı belirgin bir şekilde görülmektedir çünkü bir hareket ve sürerlik fiili olan *yori-* fiiliyle kullanılmıştır. Fiilin anlamı tezlik fiilini almaya uygundur. *Yori bar-* fiili Kutadgu Bilig’de bütün örneklerde emir kipi ile çekimlenmiştir.

Sözin kesti Ogdurmuş aydı kadaş

Yori bar esen tur köziñ tökme yaş (KB:6195)

“Ogurmuş, sözünü bitirdi dedi ki “ kardeşim sağ salim gidiver, gözünden yaş dökme”

Yori bar meniñdin yime ök ayıt

Negü ol igin kör me könglin avıt (KB:6282)

“Gidiver, benim tarafımdan da hastalığımı sor, onun gönlünü avut”

Yori bar okıgıl anı sen maña

Tapugka köründür ay ersig toña (KB:573)

“Ey cesur yiğit, gidiver, onu benim huzuruma çağır”

Yori bar biliş emdi hâcib bile

Tilekiñ negü erse andın tile (KB:512)

“Gidiver, şimdi Hacıp ile tanış, dileğin ne ise ondan iste”

Sini algalı keldim andın turup

Kiñeş bu *yori bargıl* emdi kopup (KB:3498)

“Oradan kalkıp seni almak için geldim fikrim bu(dur) şimdi kalkıp ve yürüyüver (gidiver)”

Yori bargıl emdi sen evde küdez

Saña kelge men anda yatma sen az

“Şimdi sen gidiver (ve) evde bekle, sana geleceğim sen bir az yatma orada (uyumadan bekle)”

Kutadgu Bilig’de IP- +Bar- Yapısındaki Fiil Birleşmeleri

Gökçe, “B+bar- birleşmesi Türk dilinde birleştiği ana fiilin de niteliğine bağlı olmak üzere süreklilik, başlama, tezlik ve yaklaşma gibi kılınmış türleri yanında kesin şimdiki zaman ve bitmişlik gibi görünüş zamanlı kategorilerin işaretlenmesinde de işlev gören bir yapı durumundadır. B+Bar- yapısı ana fiildeki eylemin öznenen, konudan ve diğer söylem noktalarından uzaklaşarak hareketin çevrildiği yönelim noktasına ilerlemesini işaret eder. Başta Kuzey-batı grubu Türk yazı dilleri olmak üzere (Tatar, Başkurt, Karakalpak, Kazak, Kırgız) Kuzey-Doğu (Tuva, Hakas, Çulım, Altay, Şor) ve Güney-Doğu (Özbek-YeniUygur) Türk yazı dilleri ve ağızlarında geniş bir kullanım alanına sahiptir” açıklamasını yapar. (Gökçe2013:73)

Kutadgu Bilig’de –(I)p bar- yapısıyla kurulmuş pek çok beyit vardır. Bu beyitlerde de açıkça tezlik ve süreklilik anlamı kendisini göstermektedir. Özellikle *çık-* *keç-*, *köç-* *öl-* gibi hareket ve bitimlilik fiillerinde daha belirgin şekilde varlığı tespit edilmektedir.

çıkıp bar-: çıkıver-, elden gidiver-

Et öz ölgü âhır yigey kurt yılan

Ökünçte adın yok *çıkıp barsa* cân (KB:5842)

“Vücut sonunda ölecek (onu) yılan ve kurtlar yiyecektir, can çıkıverse pişmanlıktan başka (bir şey) yoktur”

keçip bar-: geçiver-, ölüver-,

Bu kün edgü kazgan budun yüki yüd

Yarın edgü kelgey *keçip barsa* öd (KB:5090)

“Bugün iyilik kazan ve halkın yükünü yüklen, zaman geçiverse (ölüversen) bunlar (senin için) yarın iyi (şeyler) olacaktır”

köçüp bar-: göçüver-, ölüver-. Bu birleşik fiil bir beyitte görülmektedir. Şart kipi ile çekimlenmiştir.

Bu köçmezde aşnu köç ıdsa oza

Köçüp barsa asgı yarutur köze (KB:4815)

“(kendisi) göçmeden önce göçünü önceden gönderirse, göçüverince (onun) faydası gözünü aydınlatır (onu sevindirir)”

ölüp bar-: ölüver- ; Bar- fiilinin tezlik anlamını özellikle *öl-*, *keç-*, *köç-*, fiillerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu fiillerle anlatılan hareketin doğasında da çabukluk, anilik, birdenbirelik anlamları olduğu için bar- fiili bu anlamları daha da güçlendirmektedir.

Ne edgü bolur kör at edgü bolup

Ölüp barsa barmaz kör atı ölüp (KB:5918)

“Ne güzeldir bak, (insanın) adı iyi olunca ölüverse bile adı ölmez”

turup bar-:kalkıver-, yerinden kalk-

turup barsa evke hilin koldaşın

Özi birle iltse yitürse aşın (KB:2559)

“Eş dostuyla kalkıverse kendisiyle birlikte onlara yemek yedirse”

Bugün bazı Türk lehçeleri gramerlerinde de *bar-* fiilinin bu fonksiyonuna değinilmektedir. Örneğin Türkmen Türkçesinde “Hareketin Sürecini, Artışını ve Yönünü Gösteren Birleşik Fiiller: Zarffiil eki almış esas fiile *gel-*, *bar-*, *git-* yardımcı fiilleri getirilerek yapılır” (Şahin 2012:183) açıklamasıyla verilir.

Türkçede birleşik yapıli eylemlerde ikincil eylemin durağan/hareketli, bitimli/bitimsiz, sürekli/noktasal olması konusu henüz tartışılmaktadır. İkincil eylemin kendi anlamının dışında birlikte oluşturulan ortak anlam da söz konusu yapıda değerlendirilmesi gereken unsurlardandır. Bu çalışmada bar- fiilinin eyleme tekrar, sürerlik ve çabukluk anlamını kattığı birlikte kullanıldığı *yori-*, *öl-*, *tur-*, *köç-* gibi hareket fiillerinin de bu anlamı pekiştirdiği gerçektir.

Sonuç olarak zarf fiil ekleriyle bir asıl fiille birleşen bar- fiili genellikle şart ve emir kipiyle çekimlenmektedir. Özellikle *uç-*, *öl-*, *yorı-*, *kör-*, *bak-*, *köç-* fiilleriyle kullanıldığında asıl fiilin anlamını pekiştirmenin, güçlendirmenin yanı sıra harekete, çabukluk, anilik, birden birelik anlamları da kattığı görülmektedir. Bu çalışma Kutadgu Bilig üzerinde yürütülmüştür ancak Türk dilinin gerek tarihi gerek çağdaş lehçelerinde yürütülecek benzer çalışmalarla da desteklenmesi *bar-* fiilinin Türkçede kattığı zengin anlam dünyasını da görmemizi sağlayacaktır. Yusuf Has Hacıp Türkçeyi son derece işlek kullanabilen bir sanatçıdır. O, fiillerin anlam özelliklerini gözönünde bulundurarak *öl-*, *köç-*, *kit-*, *yorı-*, gibi bitimli ve sürerlik bildiren fiillerin anlamını sürerlik ve tezlik anlamlı katan *bar-* fiili ile tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Y- Kaya, H.İ. (2019), Eski Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller Üzerine, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR) 2019 Vol:6 Issue:37 pp:1434-1456
- Arat, R. R. (1947). Kutadgu Bilig Metin I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). Kutadgu Bilig Çeviri II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1988). Kutadgu Bilig İndeks III. (haz. Kemal Eraslan, Nuri Yüce, Osman Fikri Sertkaya). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çetin, Engin (2018). Altun Yaruk’ta Süreklilik ve Tezlik Bildiren Tasvir Fiillerinin Çince Orijinal Metindeki Görünümleri, Belleten 2018, 66/2, Türk Dil Kurumu Yay.
- Demir, N. (2004). Eski Türkiye Türkçesinde Tasvir Fiilleri, Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK Yayınları, Ankara.
- Dilaçar, A. (1995), Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK Yay.340, Ankara.
- Doğan, A.T. (2017), Türkiye Türkçesinde Yardımcı Fiiller Üzerine Değerlendirmeler, International Journal of Language Academy Volume 5/7 December 2017 p. 192 / 221
- Eraslan, K (2012). Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yay. Ankara.
- Ercilasun, A.B (1984). Kutadgu Bilig Grameri- Fiil-, Gazi Üni, Yay. Ankara.
- Erdal, M. (2004). A Grammar of Old Turkic, Brill Yay. Leiden-Boston.
- Erdal, M.(2013). “Tezlik Fiilinin Kaynağı” AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih Tezcan’a Armağan, Y:13, C13, s.169-173.
- Erdem Uçar, F.M (2016), Çağatay Türkçesinde Tasvir Fiilleri, Türkbilgi, 2016/32: 21-56.
- Gökçe, F (2013), Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara.
- Hacıeminoğlu, N.(1991). Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- Mehran, A. (2012). “Kutadgu Bilig’de Betimleyici Eylemler” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 5 Sayı: 21 Bahar 2012, s.196-208.
- Nasilov, D. M. (1975). Zur Interpretation der Hilfsverben in den türkischen Sprachen. Bilimsel Bildiriler, 505-511. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, H. (2001). “Kutadgu Bilig’de Tasvir Fiiller”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 2, Sayı: 2, 2000-2001, s.95-105.

Şahin, S.(2012), Türkmen Türkçesinde Tasvir Fiilleri ve Tasvir Fiillerinde Kullanılan Yardımcı Fiiller, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3(1): 177-190

Tekin, T (2000). Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara.